

Fran Galović - pjesnik pro- strijeljena srca

Pak je dozrela jedna jesen.
Vu suncu diši sadje
i čkomi i vene cvetje:
vu suncu i srcu dozrela jesen.

I ti, zanesen, vu takvu jesen
nosil si pregršč zlatnoga listja,
al nesi stigel i nesi mogel:
— srce celo za kuglu si zmogel...

Stihovi iz ciklusa »Pesniku prostrelenega srca« koji je — u minulom ratu godine 1942. nesretno izgubljen — podravski pjesnik Grgur Karlovčan posvetio je Franu Galoviću. Stihovi, riječi, i danas dubok »memento« i ne samo ljudi od pera, već i šireg, običnog puka iz tih »žaloslaih podravskih daljina«, kako je o njima jednom pisao Krleža... za pjesnikom, za čovjekom koji je u obimnom mnoštvu svojih radova najrazličitijih književnih vrsta najpotpuniji, najvredniji, dakle i najpriznatiji upravo tamo gdje on piše o svom kraju, o svom selu... o blatu, »meglama«, »goricaj«, o trsju i »mesečini«, o mladim »sneham« i »fajn-dečkim«, o »jognjišču« i o »mekoti« o podravskim slikama i crtežima koji su — kako netko reče — »žaloslai i onda kada su očito veseli«... i ne samo za Frana Galovića koji je, kao rijetko tko u našoj poeziji, osjećao izgubljenost i suvišnost u vremenu i društvu, vječno crn, tmast oblak što zakriljuje sunce.

Katkada se vraćam ja u tvoje krilo
moje drago, lijepo i pitomo selo,
a preda mnom niče kuća jato bijelo,
što se oko stare sive crkve svilo.

Galovićevo selo Peteranec... veliko, bogato i napredno selo nedaleko od Koprivnice. Datum rođenja: 20. srpanj 1887. Od njegove rodne kuće u Jalševoj ulici, u kojoj se rodio i pjesnik ilirac Tomo Blažek, odavna već nema ni traga. Otac mu je bio »dobro stojeći«, pomalo tvrd i proračunat seljak, pa je njegov jedinac Fran za gimnazijskih i studentskih dana u Zagrebu materijalno bio potpuno osiguran i bezbrižno se mogao posvetiti učenju, čitanju pohađanju kulturnih priredaba, prije svega kazališnih predstava, i književnom radu.

Ja te silno ljubim, moje selo malo,
s tobom me vežu davne uspomene,
niču ko iz groba prastaroga sjene,
na koj' mi je nekoć mnogo suza palo.

I ne samo u ciklusu od 12 soneta koje je pod nazivom »Moje selo« napisao, a dijelom i objavio godine 1905., Fran Galović, taj »ljubavnik smrti i mjesečine«, kako ga je jednom prilikom nazvao Gustav Krklec, i u književnom radu uvijek se iznova vraća svom djetinjstvu, »trpkom življenju« svojih suseljana... tom, tužnim, melankoličnim »plaštem« prekrivenom gornjepodravskom kraju, koji nam je dao i nesretnog pjesnika Andriju Palmovića i, igrom sudbine, još nesretnijeg seljaka-pisca Mihovila Pavleka Miškinu.

— Francek, Francek... Ti buš postal denes-zutra profesor. Navek su ti knjige v rukam...

Stari seljak, susjed Galovićevih, dobro je prorokao: dvadesetak godina kasnije mali je Francek postao profesor u Zagrebu. Ali, put do toga bio je ne samo dug i gotovo do krajnjih mogućnosti ispunjen pregalačkim radom, već i neprekidno lomljen dubokim pobunama pjesnikove intime... sumnjama, gorčinom, osamljenošću, romantikom, koja s vremenom sve više ne samo dodiruje već i prelazi u mističnost i fantastičnost... hod, ustvari lutanje po nesigurnoj niti koja jvu odvaja od sna. A sve to u teškim, crnim akordima.

Tin Ujević u jednom eseju piše o hrvatskim sudbinama, o stravičnoj činjenici da je većina hrvatskih pjesnika, književnika pa i umjetnika uopće, poumirala u mladosti, i to baš u času kada se od njih mogao očekivati vrhunac umjetničkog stvaranja i kada su oni počeli ispunjavati nade koje su se polagale u njih.

I Fran Galović jedna je od tih prerano ugaslih zvijezda na našem nebu.

Bio je velik i snažan, krupna tijela i široka čela. Kosu je češljao prema gore i kratko šišao. Na prvi pogled nije u sebi imao ništa pjesničkog, ništa profinjenog... Bio je stvaran kao što je stvarna i njegova Podravina, široka i ravna, s dalekim nedokučivim obzorjima, širokim nebom i stalnim vjetrovima nad plodnom ravnicom i žitnim poljima.

Al' neka elementarna snaga i upornost izbijale su iz tog njegovog jednostavnog seljačkog lica... duh, koji se, usprkos sve svoje iskrenosti u književnim radovima, a još više u pismima prijateljima, do kraja nikada nije otkrio... i koji je, možda upravo zbog slutnje rane smrti, tako neumorno i svestrano radio.

Kakav je Fran Galović i kao đak zagrebačke gimnazije i kao student slavistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu, uvijek... do onog svog posljednjeg jutra, u listopadu godine 1914.

Za Galovičeva djetinjstva u Hrvatskoj je na vlasti zloglasni apsolutista mađarski veleposjednik grof Khuen-Hedervary.

Nakon revizije »hrvatsko-ugarske Nagodbe«, banovanja bana pučanina Ivana Mažuranića, sve većeg trvenja sporazumaške Narodne stranke i opozicione Hrvatske stranke prava, velikih nemira godine 1903. — borbe seljaka i radnika protiv sve otvorenije mađarizacije, Khuen-Hedervary imao je zadatak da Hrvatsku i privredno i politički potpuno podvrgne Mađarskoj. Međutim, on ne samo da u tome nije uspio nego je svojim apsolutističkim potezima još više ojačao otpor Hrvata.

Povodom isticanja natpisa na mađarskom jeziku na željezničkoj stanici u Zagrebu i mađarskih zastava na drugim željezničkim stanicama u Hrvatskoj, godine 1903. u Zagrebu i po cijeloj Hrvatskoj izbiju nemiri i burne demonstracije. Khuen-Hedervary bio je prisiljen odstupiti... da se nikada više ne vrati.

Te iste — 1903. godine 16-godišnji Fran Galović, tada učenik petog razreda gimnazije u Zagrebu, počinje istodobno pisati u stihu i u prozi.

Prvu je pjesmu nazvao »Prolog«.

— Pojavila se opet tužna jesen,
te stupajući naprijed svojom nogom,
sve krasno cvijeće moga žića gazi,
što ostade od proljeća mi davnog.

Za listom listak pada mirno na tle
i krije zemlju blijedo-žutim plaštem,
a ptice sve su otišle za gore
odletješe i vratit se neće...

I posljednji stihovi te pjesme:

— Oj, jesen je razorila moj život
i ja sam sam na pustoj, praznoj javi,
a sve mi tiho šapuće i zbori —
...memento mori.

Dakle, već u tom svom književnom prvijen-cu, u tom literarnom pokušaju gimnazijalca: »memento mori!... osjećaj uvijek i svugdje prisutne smrti, crn okvir oko besmislice života, oko ljudske sudbine.

Tog ljeta, za školskih praznika kod kuće u Peterancu, 16-godišnji Galović piše i svoj prvi prozni sastavak. Nazvao ga je »Na obali«. Evo kraćeg izvotka:

— Kada smo već izašli iz aleje kestena, okrene se on k meni i progovori zamišljeno: — Smrt?... Moguće je ona jedina, koja nam otkriva svu pravu istinu, istinu koja ili spasa-

va ili ubija. U životu ne nalazimo ni jedne stvarce, koja nas bi mogla učiniti vječno sretnima, pak zašto da onda ostajemo ovdje?

Na taj upit nijesam odgovorio, a on dodao:

— Sutra ću možda skinuti onu koprenu ispred naših očiju, koja nam skriva sve.

Za neko vrijeme dođosmo pred njegovu kuću i ja htjedoh da se oprostim i da odem, al' on nije dao, već sam morao poći s njime. Na stubama još jednom reče:

— U smrti će nam možda zasijati sunce, veliko isjaj no, koje će sjati vječno i grijati nas svojom žarkom toplinom, prepunom ljubavi, istine i sreće...«

Bile su to prve kapi budućeg širokog i zahuktalog slapa najraznovrsnijih djela, uključujući tu i svu silu rukopisa, od toga mnogo škica koje nikada nisu razrađene i zabilježaka na ceduljicama.

Do svoje tragične smrti (u jedva navršenoj 27. godini života), dakle za samo 11 godina, Fran Galović je bio ne samo lirik i novelist nego i dramatik, književni i kazališni kritičar, politički i književni pamfletist, esejist, prevodilac, novinar i žurnalistički kroničar.

Sve to jasno ukazuje na jednu zaista neobičnu marljivost, na stvaralački žar protkan bujnom fantazijom, pa i pedanterijom i sistematičnošću u poslu.

Pored pojedinačnih radova u časopisima i novinama, za života je Galović objavio četiri knjige: dramu »Tamara«, novelu »Žačarani o-gledalo«, knjigu soneta »Četiri grada« i autobiografsku »Ispovijed«. U zagrebačkom kazalištu prikazano je nekoliko njegovih komada: drame »Tamara« i »Grijež«, trilogija »Mors regni« i aktovke »Pred smrt« i »Mati«.

Da je ostao na životu, Galović bi, vjerovatno, mnoga svoja djela odbacio kao nedozrelo, prenapljene mladenačke pokušaje, druga bi iz temelja »prekrojio«. Stvarao bi, dakako, i nova djela, literarnu vrijednost kojih možemo tek naslućivati.

Razradio bi, treba vjerovati, i mnoge svoje stare ideje, jer — kako piše književni kritičar Milan Selaković — »iako se u opusu, što ga je ostavio, vidi mnogo ponavljanja i variranja jedne ideje, jednog raspoloženja, pa čak i jednog siza ili motiva, ima u njemu mnogo raznovrsnosti: on je nalazio sveudilj nove poticaje za književno doživljavanje, crpljene i u životu, i u pročitanoj lektiri, i u snovima, koje je sam sebi nametao neprestanom duševnom aktivnošću«.

Da se sagleda obim Galovičeva rada i doista nesvakidašnja upornost tog upravo tvrdoglavog marljivog i upornog podravskog seljačkog sina, spomenut ćemo da je samo između godine 1903. i 1908. pored ostalog, napisao oko 120 pjesama.

Zasluzni Koprivničanin, pokojni dr Leander Brozović zabilježio je da je u Peterancu s ljudima koji su dobro poznavali Frana Galovića razgovarao o toj njegovoj neobičnoj marljivosti.

Jedna mu je bakica rekla:

— Je, navek je bil doma, ne hodil okolo kak drugi dečki, samo je navek nekoga jada čital. Snehe je niti ne gledal, niti je mislil na huncutarije.

Godina je 1905. U Hrvatskoj velika politička previranja: osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke braće Radića, stvaranje Hrvatsko-srpske koalicije... sve jači i organiziraniji otpor čitavog naroda protiv mađarskih i austrijskih vladodržaca.

Fran Galović je maturant: uči, čita, posjeđuje kazališne predstave, neumorno piše i povremeno putuje između Zagreba i rodnog mu sela.

Te godine u sonetnom vijencu »Moje selo«
on piše:

Kao perje lako prši snijeg bijeli,
i na drvu inje svud se uhvatilo;
oko grančica se poput srebra svilo,
a po tmurnom nebu oblaci se sveli.

Nije čuti glasa... Svud tišina vlada,
noć već svojim mračnim velom svijet krije
koj' u njenom mirnom zagrljaju snije,
a na crnu zemlju bijeli snijeg pada.

U tom noćnom miru moja duša mlada
traži željno pokoj od zemaljskih jada,
koji je ko teška mora tišti sada.

Kad u borbi kakvoj izmučena pada,
ona bi se vinut u ove zemlje rada
u visine, gdje vječna ljubav vlada.

*

I stajala je blijeda i upirala oči
u njegovo krasno, mrko, asketsko, mrtvo
lice,
i ljubila mu usne, što bjehu pune krvi
i gladila mu rukom te svilne trepavice...

A katkada bi prste, bijele poput snijega,
provlačila tihano kroz njegovu crnu kosu,
omaštenu svu krvlju, što je tekla iz vrata,
po srebrnoj što zdjeli svud okolo se
prosu...

Stihovi iz »Salome«, ostavljene u rukopisu iz 1905. godine, i, pored svih ostalih, objavljene 38 godina kasnije u okviru 10 knjiga sabranih djela Frana Galovića... pjesma u kojoj se, kao uostalom i u onima pod naslovima »Bakhu«, »Lotos«, »Zašto« i nekim drugima zapaža utjecaj Vladimira Vidrića.

U Galovićevoj poeziji evidentan je i utjecaj Kranjčevića, Nazora, pa Matoša, Domjanića i Nikolića.

Počev od prvog razreda gimnazije, sezona 1898/1899. godine, Galović bilježi sve kazališne predstave koje je gledao. Za sve vrijeme on i marljivo čita Shakespearea, Hugoa, Schillera, Gorkog, Tolstoja, Ibsena, Maeterlincka, Sofokla, Hauptmmana, Wilde-a, Lotia, Hamsuna, Poa... pa Bogovića, Kumičića, Demetra, Nušića, Vojnovića, Tresić-Pavičića, i mnoge druge.

Nema sumnje da su kazališne predstave osobito snažno utjecale na Galovićevo razvoje. To potvrđuje i njegovo vrlo opsežno dramsko stvaranje, a indirektnije i njegove pjesme i pripovijetke u kojima obrađuje dramske motive, a napose pak kazališne kritike i recenzije koje je osobito volio pisati.

Konačno, tu je, kao nezamjenjiva kulisa, uvijek prisutan i snažan odraz burnih događaja na političkoj pozornici Hrvatske.

Ujesen godine 1905. predstavnici hrvatskih političkih stranaka sastaju se na Rijeci. Poznatom »Riječkom rezolucijom« traži se ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, proširenje izbornog prava građana, sloboda štampe, govora i drugo.

Taj su program prihvatili i predstavnici srpskih stranaka u Hrvatskoj. Uvjet je bio: ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda. Sporazum je postignut; stvorena je Hrvatsko-srpska koalicija. Od hrvatskih stranaka koaliciji nije pristupila Hrvatska pučka seljačka stranka Braće Radića, ni desno, reakcionarno krilo rascijepljene Starčičeve Stranke prava pod vodstvom Josipa Franka.

I Fran Galović politički se opredijelio za »frankovce«.

Za Galovića kažu da je bio tih i miran i u najveselijem društvu. Tu negdje pokušavam shvatiti da je taj sanjar i lirik do svoje srži za skorih dana i mogao biti toliko temperamentan i žučljiv u svojim književnim i političkim pamfletima pišući, na primjer, o naprednom političaru Franu Supilu, koji ima najviše zasluge za stvaranje Koalicije, o Stjepanu Radiću, o »Obzorašima«, o Janku Poliću-Kamovu i o drugima.

»Tu jedva prepoznajemo pjesnika sunčanih zalaza i mjesečinih noći, i onog realističkog crtača života patnica i perverzih Saloma. Tu se Galović skrio pod pseudonime i za veselje stranačkim prijateljima piše pamflete po ukusu političkih sumišljenika...«

I to je jednom o svom prijatelju Franu Galoviću napisao njegov veliki pobornik Julije Benešić.

Galović se kulturno formirao u Zagrebu. Da je — poput mnogih drugih hrvatskih studenata — počev od 1895. kada je prilikom dolaska cara Franje Josipa u Zagrebu spaljena mađarska zastava — krenuo na stranu sveučilišta, treba vjerovati da bi se razbistrili neki mutni, nazadnjački talozi u njegovom pogledu na svijet i rodnu grudu koju je toliko volio.

Onih nekoliko sedmica proboravljenih u Pragu godine 1908. kada su se hrvatski i srpski studenti tamo sklanjali pred oštrim mjerama tadašnjeg bana Pavla Raucha, nisu mogle na nj prelomno utjecati. Baš kao što ni kratak izlet s Isom Kršnjavijem u Veneciju, Padovu, Vincenzu i Ravenu nije mogao ostaviti trajniji biljeg na duhu tog podravskog seljačkog sina.

Ali i za tih kratkih boravaka izvan domovine Fran Galović neumorno piše:

U Pragu je nastao sonet »Samoća«.

— Daleke sjene mrtvih grobova
U mjesečini sjetnoj sanjaju,
A tužne vrbe tužno spuštaju
Suzovit prevjes davnih bolova.

Na grobovima ponad krstova
U blijedom sjaju ruže sklanjaju
o mramor čela... Negdje nestaju
U bolnom mraku glasi zvonova.

I opet groblja i tužne vrbe, i sjetna mjesečina i zvona... od prvih do posljednjih redaka koje je za svog kratkog života napisao Fran Galović.

On je pripadao generaciji hrvatskih pisaca koja se okupljala oko A. G. Matoša, gledajući u njemu — kako je to jednom napisao pokojni pjesnik Vladimir Kovačić — »ne samo svog književnog i političko-ideološkog vođu, nego i iskusnog literarnog učitelja i za ono vrijeme jedini naš prozor kroz koji se iz naše žabokrečine moglo zaviriti u ondašnju književnu Evropu«. Pripadao je generaciji u kojoj su se, između ostalih, isticali Matoševi »discipulusi« Ljubo Vizner, Zvonko Milković, Vilko Gabarić, Karlo Häusler i Nikola Polić.

Po ugledu na Matoša, i Galović je volio pisati sonete. Matošu je i posvetio sonet »Ovidije«, u kojem pjevajući o progonstvu rimskog pjesnika aludira na Matoševu sudbinu prognanika. Sonet »Ovidije« Galović je napisao 1907. godine, a već iduće godine objavio ga u časopisu »Mlada Hrvatska«.

Nad oblačjem mrtvim usnule su ravni,
U beskraj se crni i daleki gube,
Gdje se mrki obzor i močvara ljube,
Gdjeno plovi sive magle pramen tavnı...

... U daljini negdje davni zvuci zvone
S osamljenog, hladnog gorskoga vrhunca —
Ko krvavi drhat velikoga sunca,
Kad za Kapitolij nestaje i tone...

U samoći pjesnik tužnu pjesmu sklada,
I vihor je nosi k žalu rimskom, dragom...
U oku mu sijeva zadnja, zadnja nada —

Prognanička čežnja za rođenim pragom...
... Vihor grmi, šumi, urliče sve jače,
A varvarin divlji nad mogilom plače.

Galovićeva misao i riječ prožeta je dubokom tugom koja ne proizlazi iz osamljenosti, jer živi, eto, podaleko od očinskog doma, niti zbog nedostatka prijatelja pred kojima bi mogao otkriti svoje srce, niti možda zbog seksualnog »weltschmerza«, ni zbog neke mladenačke afektacije — jer on je takav i kao zreo čovjek — nego iz njegove čudi u kojoj je uvijek i svugdje prisutna slutnja rane smrti.

Ono bolno, nikada nerazjašnjeno što se duboko zavuklo u njegovu dušu, tek je u nejasnim konturama dao nazrijeti u svojoj autobiografskoj »Ispovijedi«. I još nešto. Julije Benešić bilježi:

»Jednom svom prijatelju Galović je rekao: — »Zadnji sam od svoga koljena. To je užas, to je strahota, grozno, ludilo...« U tom je

bila njegova tragedija. U svijesti da je zadnji svoga roda.

Pa zašto bi to bilo tako tragično? Dakako, za čovjeka koji se nije srastao sa zemljom, to nije problem, ali za onoga koji je u nju urastao kao vočka, svijest da je sličan suhom drvetu, strašna je konstatacija.

Sve do godine 1913. podravski kajkavac Fran Galović piše pjesme na štokavskom, bez potpunijeg osjećaja za naglaske tog narječja, što prilično smeta ritmu njegovih pjesama. Često se obraćao svom starijem prijatelju Milanu Ogrizoviću, autoru »Hasanaginice«, rodom Senjaninu, pitanjima kako se naglašuju pojedine riječi. Dobrim dijelom to su soneti, među kojima nalazimo i klasične motive o Afroditu, Apolonu, Bakhnu, Salomi, Tamari i heterama, ciklus o Shakespeareu, Alkinoju, rodoljubne motive, kao i one koji govore o ljubavi za njegov podravski kraj, za tu bezizlaznu ravnicu koja odiše tugom i za seljake koji se od zore do mraka radeći sagibaju nad zemljom.

Galović izdvaja mnoge tragične sudbine tih seljaka u previranju njihova života. Za razliku od svog »pandana« Dragutina Domjanića, koji žaluje nad propadanjem plemstva, a tugu i bespomoćno siromaštvo okolnih seljaka ne vidi, Galović mnogo piše o njima. Ta, on je i seljački sin.

Al' ipak, Galović ne osjeća socijalne probleme koji uvjetuju nedaće njegovih likova, već to pripisuje nekim mračnim snagama i nagonima.

Dok jedni kritičari smatraju da čitav taj ciklus štokavskih radova Frana Galovića »tek ponekad doseže stupanj opće prosječnosti literarnog stanja onog vremena i njegove književne sredine«, drugi ističu da u zbiru njegovih radova ima i štokavskih pjesama čak antologijske vrijednosti i da ima dramskih dijaloga zavidne literarne vrijednosti.

Tako, primjera radi, Julije Benešić, nema sumnje najbolji poznavalac Galovićeva života i književnog rada, ističe pjesme »Izgubljeni sin« i »Plava ruža«, dok Vladimir Kovačić u njegovoj štokavskoj poeziji najboljima smatra pjesme »Zaboravljeni perivoj« i »Childe Harold«.

Ovu posljednju Galović je napisao godine 1910., a objavljena je u zbirci »Mrtvi san«.

Gdje mi je domaja? — Vidjele je nisu
Dugo moje oči. Njene drage gore
Snivaju i sada sjetne razgovore
Dubova u mirnom, orlovskome visu.

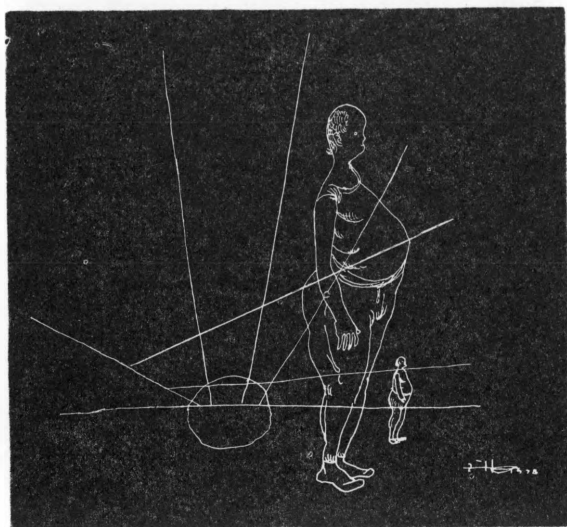
Gdje mi je domaja? — Moji dragi svi su
nestali već davno. — U mom srcu gore
Zanosi — i oni možda umrli su? — —
Okolo mene svuda more. Pusto more.

Nebo šuti kao davna uspomena
Očinskoga kraja, gdje mi sunce sja,
Gdje se bršljan vije oko rodnog praga...

Šuti noćno nebo! — Zbogom, zemljo draga!
Gubiš se ko lijepa, izginula sjena,
Kuju nikad neću ugledati ja!

(Željko Hegedušić)

(Željko Hegedušić)

Galovićevi stihovi često nisu neposredna, doživljena lirika, nego tek odraz autorove načitanosti, odnosno onog što je vidio u zagrebačkom kazalištu. Nema njegovog vlastitog odnosa prema predmetu ili situaciji ili ga ima kudikamo premalo. Premalo ima i odraza njegove, prije svega — one seljačke sredine, već, umjesto toga, on »doživljeno« i suviše često zaodijeva u neprihvatljiv patos ili duboko luta u mističnom i fantastičnom, teško razumljivom, pogotovo kada su to još i soneti, ta najteža forma »stihotvorstva«, strofe kojih zahtijevaju veliku pjesničku vještinu, pa se i Franu Galoviću desilo da na račun takvih njegovih promasaja kritičar napiše:

»To je sličnije udaranju klepetaljke na Veliki petak nego pravoj »zvonjelici«, kako bi reili naši stari. Crepitant, non sonant.«

Te svoje štokavske pjesme Fran Galović većinom je objavio u tadašnjim časopisima »Hrvatska smotra«, »Hrvatsko pravo«, »Prosvjeta«, »Sutla«, zatim u »Savremeniku«, koji je postao središnji beletristički list, u Marjanovićevim »Književnim novostima«, Lunačekovom »Viencu«, u dnevniku »Hrvatska« i drugdje. Godine 1908/9. i 1912. Galović je zajedno s Krešimirom Kovačićem bio urednik omladinskog časopisa »Mlada Hrvatska«.

I u tim njegovim literarnim radovima, iako mnogo šturije negoli na primjer kod Matoša, vidi se duh, atmosfera pa i nivo književne i društvene sredine prvog desetljeća našeg stoljeća u Zagrebu. Dok o vrijednosti Galovićeve poezije na štokavskom narječju postoje najrazličitija mišljenja, mogli bismo reći, više nepovoljna negoli povoljna, kritičari, svi do jednog, slažu se da mu je ciklus pjesama »Z mojih bregov«, godine 1913. i 1914. ispjevan u podravskoj peteranečkoj kajkavštini, iako nedovršen, osigurao trajno mjesto u historiji hrvatske književnosti.

Tek u tim je pjesmama Fran Galović potpuno svoj, bez ikakvih stranih i domaćih književnih utjecaja, naš čovjek na našem tlu, s našim bolima i radostima.

— Čez pola idem čisto sam,
A trava je vužgana,
I šuma je pospana,
Ja moram brže biti tam ...

Tam, gde se bregi zelene,
Vu mesečine mlačne,
i sive i oblačne,
Tam najdem srečo: ništ i se ...

— Vi ste već osjetili podsmjeh hrvatskog štampanog glupana i ja vam ne moram opetovati fraze o prokletstvu poziva pravog hrvatskog pisca. Za taj učasni zanat treba neobične energije, a energije u siromašnim našim prilikama nema bez ideala ...

Tako je u svom pismu Franu Galoviću A. G. Matoš okarakterizirao književni rad u Hrvatskoj u godinama pred prvi svjetski rat. A Galović je bio upravo nepresušni izvor energije. On i nadalje mnogo čita, piše, neumorno

(Željko Hegedušić)

pohađa kazališne predstave, a upravo ti doživljaji kazališta u mnogome su presudni za Galovićev razvoj, što se vidi ne samo po intenzivnom i opsežnom dramskom stvaranju već i po činjenici da dramske motive on obrađuje i u svojim pripovijetkama.

Kao i njegovi suvremenici A. G. Matoš i Ivo Vojnović, i Galović je volio simbole i »govor mrtvih stvari«. To se jasno zapaža na čitavom njegovom književnom stvaranju, pa tako i u njegovim proznim radovima, za koje se on pripremao vreoma studiozno i temeljito. Njegova književna ostavština prepuna je mnoštva ceduljica s bilješkama i nacrtima pa i sa shemom radnje koja se i opet ponavlja u novim varijantama.

A svi su motivi proznih radova, od prvog do posljednjeg, prekriveni sjetom i tugom, teški su i mračni, prepuni slomova na putu s kojeg nema povratka, prepuni bezizlaznosti i izgubljenosti, na trenutak ili pak potpuno gube se u fantastičnosti i mističnosti. A uvijek je i svugdje prisutna prijetnja smrti, odraz Galovićeve slutnje ranog tragičnog završetka.

Od Galovićevih proznih radova najviše je uspjeha imala novela »Zaćarano ogledalo«.

»Čovjek, koji poludi i gleda u zrcalo i vidi u njem čudne krajeve. Tada razbije zrcalo, umre.«

Galovićeva notica o genezi tog proznog djela. Uz nju je u književnoj ostavštini nađena i ceduljica na kojoj su olovkom zabilježeni stihovi:

— U mojem dvoru mramorje, borje,
a ja čekam zoru!

Svi uzdasi noći kao kamen leže
u mojemu dvoru.

U pismu kojim prijatelju Milanu Ogrizoviću »iz Peteranca, na dan pomrčine 1912. godine«, javlja da je novela završena, između ostalog, piše:

»Zaćarano ogledalo« je gotovo... Još nisam nikada ništa ovako teško pisao. Sve se događa jedne noći u mjesečini (dakle je boja morala ostati kroz čitavu pripovijest ista), a on i ona nemaju imena (on samo u prva dva poglavlja), a osim toga on na čitavom svom putu NE ČUJE ništa već samo GLEDA I VIDI. Stil je u glavnome jednostavan, samo sam na nekim mjestima u opisivanju prelazi granice logike i »dopustivosti« upravo do ludosti. Meni se u svemu najviše sviđa spoj toga ogledala sa snom i sa zbiljom, jer ON zapravo sve to sanja i u tome snu se i ubije... Kad dođem u Zagreb, pokazat ću ti tu »halucinaciju jedne mjesećeve noći«.

»Nasuprot njemu stajalo je ogromno ogledalo u zlatnom okviru. Njegov je sjaj prekrila prašina i starost. Bilo je blijedo i ugaslo. Zlato okvira pocrnilo je i samo se gdjegdje poznao trag nekadašnje raskoši.

Nitko u njihovoj kući nije znao otkuda je to ogledalo. On je pitao majku, ali ni ona nije znala pravo. Rekla je tek jedared, da je njen muž čuo ili čitao, da je bilo u nekakvoj palači, i kada se palača upalila, ljudi su to ogledalo iznijeli napolje. Kuda je kasnije lutalo i kako je došlo ovamo, to nije nitko znao.

Okvir je prikazivao dva vitka ženska lika što pružaju ruke jedan prema drugome i tamo, gdje se njihovi prsti sastaju, izdizao se neki mistički, nepoznati svijet.

Nagi udovi ovih žena bijahu vanredne ljepote. Divne ispružene ruke spajahu se u čežnji za onim nepoznatim svijetom u čudesnoj harmoniji.

Tog se ogledala Marcel Petrović uvijek bojavao. Kanda je u njemu bila neka čarobna moć što ubija i otkriva putove kojima čovjek u životu nikada ne prolazi.

Još u djetinjstvu, kad god bi dolazio ovamo, nastojao je izbjeći prašnom pogledu sivog stakla. Znao je da ima nešto iza one velike ploče.

Ali sad se prvi put ne boji tog mutnog sjaja. On ga gleda i vidi u njegovoj dubini dva duboka, zamagljena oka...

I on vidi u tome ogledalu daleki kraj kuda mu valja poći. Vidi čitav vrt, pun cvijeća i mjesečine, vidi daleko polje i planine — i dalje, a sve će to ugledati ako se približi k onoj glatkoj plohi.

On pođe prema ogledalu... I sve mu se činilo da je već nestalo sobe i terase, i da je on negdje u drugom kraju, na pragu onoga svijeta, što se vidi tek u snu...

ON: Prepoznajem vrbe i zelenu vodu, strah me je... Ovdje su te izvukli iz rijeke, onoga dana... pomoću kuka.

ONA: Bili smo već tako daleko, a moradosmo se opet vratiti ovamo. U kraj naših bolova.

ON: Oprosti.

ONA: Bili smo na granici svega, ali ti nisi vjerovao meni.

ON: Nisam vjerovao?

ONA: Da je u tebe bilo ona velika vjera što spasava i uzdiže, te ne bi prekidao svetinju muka.

ON: Oprosti.

ONA: Ti nisi vjerovao, ti ne vjeruješ ni sada.

ON: Vjerujem.

ONA: Ne vjeruješ! Ja sam ti već rekla u vrtu: pošla sam, jer sam te odveć voljela.

ON: Ja ti vjerujem.

ONA: Ti mi još ne možeš vjerovati. Zato si u času zaborava, kad si već opazio trag vječnih zvijezda, počeo sumnjati. Zato si i rekao onu riječ... Riječ sumnje.

ON: Nisam mogao, morao sam.

ONA: Znam. Morao si. Ti nisi još došao na kraj onoga puta kojim smo pošli.

ON: Hajdemo! Pođimo brže!

ONA: Da. Pohodit ćemo sva mjesta. I zatišje radosti i krajeve tuge. A tako je bio lagan odlazak da nisam ni osjetila. Sišla sam ostavivši svjetlo u dubini i nije mi bilo žao.

Tko zna gdje je sada ona? Luta li po beskrajnim poljanama snatrenja? Prolazi li rosnim stazama u crvenome dašku predvečerja ili gleda daljinu jutarnjih zvijezda? Oni krajevi, gdje je ona sada, moraju biti lijepi, jer je i njezina ljepota prelazila u neizmjernost.«

S izuzecima, tadašnja se kritika uglavnom povoljno izrazila o Galovićevom »Začarnom ogledalu«, ističući (neki kritičari po uputstvu samog Galovića) utjecaj Maeterlinkove »Plave ptice«, Flaubetovog »Iskušavnja svetog Antunan«, te Wildea, Lotia, Poa i Hammsuna.

Po tadašnjem običaju, koji je bio uveden u edicijama Društva hrvatskih književnika, za čitaoce »Začaranog ogledala« Fran Galović je sam napisao kratku biografiju, a na kraju tih informacija i ovo:

— U ovoj noveli Galović je pokušao podati fantastičnu sliku prelaza iz života u smrt. U ogledalu je simbol veze ovih dvaju svijetova između kojih postoji tek jedna zavjesa, a tu valja razderati, da možda i opet — ne ugledamo ništa. Što je zapravo san, a što je java, što je ogledalo, a što prava slika, to nam Galović ne kazuje, jer odgonetke o ovoj velikoj tajni uopće i nema.

Osobito između 1907. i 1912. godine Fran Galović piše i pripovijetke kojima su teme uzete iz seljačkog života, kao: »U jesenjem sutonu«, »Nesreća«, »Marica«, »Proljeće«, zatim »Genoveva« — o djevojčici koju nisu trpjeli jer joj je župnik nadjenulo tako neobično ime, »Jesenje magle« — o djevojci koja ima padavicu, »Svekar« i druge.

U tim je realističkim pokušajima Galović izvorniji. Ipak, u proznim radovima on uvijek iznova nastoji prebaciti se u »sfere« pojedinih pisaca kao Wildea, Maeterlincka, Poa... forsirajući duševno stanje »povišene temperature«, vibrirajući na nekoj zamišljenoj niti što javu odvaja od sna, tonući u svijet bezumja i mistike.

U svojoj autobiografskoj pripovijesti »Ispovijed«, štampanoj 1914. godine, Galović to i sam priznaje:

AUTOR: — Ne, ne — sve to nije istina. Sve su to ludorije, tlapnja, pričanja mi se samo tako...
Ta, ja evo sjedim kraj stola i pišem sasma obične, izmišljene stvari, koje nijesam nikada doživio niti ću ih doživjeti. Sve je to pusta utvara, laž i ništa drugo.
Ispovijedam se! A zašto? I kome?
I koliko je već tome vremena što sam počeo pisati sve ovo! Ima nekoliko mjeseci.
Bio sam prestao i misliti na to, ali odjedared me nešta prisililo, da izvadim rukopis iz ladice i da nastavim. I nastavio sam tamo, gdje sam prestao. Kako se ono samo bilo? Da, sada se sjećam svega. Sanjao sam...

(nekoliko muklih udarca zvona)

AUTOR: On, što me progoni i što poznaje moju dužu, pred kojim bježim i koga tražim, on — vječno žuđen i vječno proklet, on stoji preda mnom i zapaljuje mirno cigaretu, a pri tom se smiješi prezirnim smješkom pob-

dnika. Jest, iste oči i oni crni pramenovi kose kao i onda...

NEPOZ.: Dakle, što veliš?... Sutiš? Zar mi ne znaš ništa reći? Ta, pogledaj me barem, onako s visoka, kako si znao još onda kad si ti bio jači. Sada se, vidiš, sve promijenilo. Sada ti više ne možeš ništa... Da, zbilja! Oprostite! Želiš li možda što piti?

AUTOR: Ne.

NEPOZ.: Kako ti drago!... Ne govori ništa, molim, znam sve. Postao si slavan! I u toj slavi nalazio si najveću sreću, da ja što dublje padnem. I pao sam. Evo, vidiš li, gdje trajem dane. Ali šta ćemo, svaki na svoj! Ne ispricavaj se, molim te. Ja znam, kako si se veselio kad se moja mati po drugi put udala i kad sam ja izgubio na prijevaru sve, čitav imutak. Veselio si se tome, kazivali su mi. Jer ti si bio tako kukavac, pa si i pred druge svoje veselio iznosio. Nijesi mogao prešutjeti. Bio si siguran, išao si naprijed misleći da se više nikada ne ćemo naći.

AUTOR: Ali reci, zašto i kako je sve ovo?...

Kako je...

NEPOZ.: Kako i zašto? Ja tome nijesam kriv... Izgubiti možeš samo ti. Ja se mogu još i podići nakon svega.

AUTOR: A znaš li ti, da sam te nekoć volio? Znaš, li, da još uvijek...

NEPOZ.: Znam. Znao sam, da radi toga moraš doći ovamo još jednom, da čuješ sve. Sada si čuo i — zbogom.

AUTOR: Ponizhen sam, prezren.. prepun mržnje... Prikrao sam se za njim... Stajao sam pred njegovim krevetom... Zgrabio sam nešto... svijećnjak, što li... i... udario sam. Kasnije, kad je već mjesecina došla kroz otvoreni prozor do kreveta, vidio sam njegove oči širom otvorene. I ljubio sam ih, dogod se nije javila zora, jer u tim je očima bio moj život i moja ljubav i moja mladost. A sada su mrtve, i sada je sve to nestalo i zgaslo...

(nekoliko muklih udarca zvona)

Pored nekih drugih kritičara i Milan Ogrizović je u »Savremeniku« godine 1914. prihvatio Galovićevu »Ispovijed« s mnogo simpatije i shvaćanja:

»Inače je ta knjižica uistinu za gurne — daleko od šablone i upravo mimo šablone. Sasvim nova. U njoj je već i dašak futurizma: nekoji su naime dijelovi pisani kanda direktno u »nesvjesnim« časovima, tj. u onima, koji su daleko od običajne, svakodnevnog »svijesti«, a bliže onome tapanju za novim vrednotama.

U »Ispovijesti« Galović piše: »Sanjao sam i napisao... Ali kada?

Na javi ili u snu?»

»Stvarno, čini se, tu je najneposredniji uzor — domaći i savremeni Jan-ko Leskovar« — piše književni kritičar Milan Selaković.

— »Svakako, izvornosti tu nema«.

AUTOR: — Odnekle dolazi blijeđa, prozirna sjena, stavila mi ruku na oči i govori:

NEPOZ.: »Sunce je ispilo već odavna sjaj zvijezda i drhtanje rose i ti nećeš više nigda ugledati svojega doma. Nema ga više. Nema ničega. Ostao si jedini ti, sam i proklet. I sada... (glas se gubi)

AUTOR: Dalje nijesam čuo. Htjedoh otvoriti oči, ali nijesam mogao. I osjetio sam onda, da je zgasnulo sunce, i da je mojoj odajom prošla noć i smrt.

Zvijezde trepte, bajna noć je pala. A crni čempres pruža suhe grane. U prahu ležim, spustiv lice na tle i miso svaka moja tek si ti. Godine 1903. kada se rađaju prvi stihovi Frana Galovića, nakon marljivog pohadanja kazališnih predstava i, počev od sezone 1898/99. kad je išao u prvi razred gimnazije, bilježenje svake od njih, on se počeo okušavati i na području libreta i drama. Te godine, kao petoškolac, on zamišlja pučku operu u tri čina i daje joj naslov »Jelica«. Iz istog je vremena i »seoska tetralogija« »U noći«, od koje je sačuvan samo nacrt prve i četvrte aktovke.

Galović je cijelim svojim mladenačkim temperatmentom osjećao pozornicu. U mnoge tajne kazališta uveo ga je Milan Ogrizović. Galović je neumoran. Kao šestoškolac piše »Sfingu«, koja je najprije trebala biti pripovijest, a onda drama s prologom. Zaokupljaju ga i teme iz hrvatske povijesti — »Slava Kumičiću!«, što će se kasnije javiti i u trilogiji »Mors regni«, zatim đačka ljubav — »Posljednji prizor«, pa čak, i opet pod utjecajem kazališnih predstava koje je gledao, događaji iz rimskih vremena — »Emilija«.

I susret sa svojim književnim ljubimcem Oskarom Wildeom, Galović doživljava u kazalištu. U sezoni 1904/1905., kao sedmoškolac, on je gledao poznatu tragedkinju Šumovsku u naslovnoj ulozi Wildeove »Salome«.

Te — 1905. godine Galović zamišlja ciklus od 12 drama, koje će se zvati po imenima mjeseca. Prva od njih — »Januar« kasnije je pod nazivom »Grijeh« izvedena u Zagrebu s nje-

govom kasnije napisanom »Tamarom«.

U većini Galovićevih dramskih nacrta, pa i završenih djela, lirika i ugođaj pretežu nad dramskom radnjom. On se teško probijao do vlastitog dramskog izražaja. Isuviše je bio pod utjecajem onoga što je čitao i vidio na kazališnoj pozornici i nema vlastitog odnosa prema predmetu, a to ga onda odvlači u patos i mistiku, pa čak i u banalnost.

To se osobito jasno vidi u njegovom patetičnom tretiranju ljubavi i ljubavnih sadržaja, ne samo u pripovijetkama kakve su »Pjero«, »Roman židnog kalendara« i »Vojnička ljubav«, nego i u dramskom stvaranju.

— »Podizala je vjeđe, na oči što su pale, ispijala je iz njih zaostale sve suze, zaostale od onda, kad krvnik mačem svojim na želju njenu strasnu njem luč života uze...

Ti su stihovi »Salome« napisani pod izravnim dojmovima glume Šumovske u Wildeovoj »Salomi«.

Lik žene Fran Galović gleda onako kako ga gleda zapadnoevropska literatura na prelomu 19. stoljeća u dvadeseto, u vrijeme tzv. »fin de siècle-a«. Žena je hetera, bludnica.

Galovićevi tipovi ženâ su Afrodita, Saloma, Tamara, Marija Magdalena, pa i začarana kraljevna, a nikada — ni majka, ni koketa. Njegove žene su nesretne, a život, čak i onaj — seljački, pun je neubuzdane strasti i zločinstva.

I nije čudo da je literarna djela s takvim likovima publika teško prihvaćala, o čemu svjedoči i potpuno neuspjeh Galovićeve drame »Marija Magdalena«, iako je on lično o njoj imao visoko mišljenje.

Dramu »Tamara« koja je za njegova života izvedena u zagrebačkom kazalištu, Galović je napisao prema istoimenoj Ljermontovoj pjesmi godine 1907. Po Ljermontovu čak joj je stavio i motto:

»Ljubav je jedina za koju je vrijedno živjeti...«

Tamara je demonska žena koja ljubavnike strmoglavljuje sa svoje visoke kule. U olujnoj noći putnik je u njenom domu zatražio noćište, a našao je tamo i njenu strasnu ljubav. Ali, on ima vjerenicu...

U glavama Tamare i putnika je neutaživa strast, a u rukama — čaše vina. Zagrljeni su.

PUTNIK: Tamaro...

TAMARA: Bit ćeš vječno moj, Arene, jel da ćeš biti ... Ostat ćeš uza me do konca života svoga, jer s tobom sam našla sreću. Zaboravi na vjericu svoju ...

(U putnikovim smušenim očima zrcali se preneraženje. Izvine joj se iz zagrljaja.)

TAMARA: Zaboravi je. Zaboravi na svoj rodni kraj i ostane uza me ...

PUTNIK: Šta kažeš, Tamaro?

Ja ću te ljubiti silnom i svemoćnom ljubavlju... Tvoja vjerenica ti ne može podati ono, što ću ti podati ja... Arene, dođi! Neka nam se usne stope u velikom, silnom i vječnomu cjelovu ljubavi...

PUTNIK: Što to biva sa mnom... Vino i tvoja ljepota me je omamilo...

U glavi mi se sve vrti... Tamaro... Pusti me... Ja te se bojim...

TAMARA: Arene... Arene... Zaboravi na prošlost... Živi za sadašnjost... Poljubi me... Pođi sa mnom... Svu svoju ljepotu, svu mladost ti snagu ljubavi svoje podat ću Tebi... Tebi jedinom...

(Putnik uzmakne od nje.)

PUTNIK: Bježi, Tamaro... Da zaboravim vjericu svoju, da zaboravim rodni dom... Ne, nikada... U mene nema te snage, Tamaro... Omamila si me vinom i cjelovima svojim, ali ipak se prenuh, ipak te ne mogu slijediti... Živi sama kao što si i dosele, ali pusti me... Traži si drugoga... Ja te odbijam...

TAMARA: Odbijaš me, veliš...

(U njenim očima plamti silna vatra, sva drhšće od preneraženja, ali se svlada ipak i progovara mirno.)

TAMARA: Odbijaš me, Arene... Pa dobro... Ostaj mi zbogom. Zbogom, Arene... Od svega toga ostat će mi tek uspomena... Zbogom... Melasa će ti dati sobu u donjim prostorijama grada... Zaboravi na moju časovitu slabost, ja sam bolesna žena... Oprosti mi, Arene, i zaboravi.

PUTNIK: Zbogom, Tamaro... Oprosti i ti meni.

(Uvrijeđena Tamara smišlja paklen plan. U dogovoru sa robinjom, koja lupa na vrata, ona uvjerava putnika Arene da joj se muž iznenada vratio kući.)

PUTNIK: Ja ne razumijem... A tvoje pripovijedanje o samoći.

TAMARA: Laž... Sve je bila laž. Udata sam i htjela sam se mužu, koji je jučer otišao u lov, osvetiti nevjerom za nevjeru. Ti si došao u dobar čas, ali mi nije sve uspjelo. On se vratio... Sada te moram skloniti nekuda... (čuje se lupanje na vratima)

Evo ga... Već je tu... Bježi, Arene, u onu sobu... On bi nas ubio da

sazna što god... Spomeni se svoje vjerenice... Misli na svoj spas, Arene.

PUTNIK: Pa dobro... Pusti me u tu sobu.

TAMARA: Samo brzo... Tako, samo brzo. Malo je hladno u sobi, uzmi ogrtač.

PUTNIK: Ne treba ništa. Samo otvori vrata brže.

(lupanje na vratima čuje se opet)

TAMARA: Sad brzo... Doviđenja...

(Otvori vrata. Putnik naglo pokroči i strovali se u bezdan. Čuje se njegov očajni krik, a zatim opet zavlada mir i tišina.)

TAMARA: Svršeno je... (povik) Melaso!... (ledenim glasom) Ha, ha, ha... Nije bio onaj pravi, Melaso... Čekat ću opet, dok dođe drugi... A sad mi zovni najснаžnijeg roba, neka dođe k meni, jer krv u mojim žilama bukita, željna sam cjelivanja, željna sam ljubavi... Dovedi ga gore... Neću da sama provedem noć... Aren je već u Tereku, pa neka zamijeni njegove cjelove i milovanja netko drugi... Pođi, Melaso.

(Stoji časak nepomično, a zatim istragne ružu iz kose, grčevito je poljubi nekoliko puta, nadvine se nad ponor i baci ružu u Terek.)

TAMARA: Oprosti mi, Arene!

Galovićeve drame (Tamara« i »Gri-jeh«, zajedno s tragedijom »Život« Milutina Cihlar-Nehajeva), u zagrebačkom su kazalištu izvedene samo dva puta — i to u rujnu 1907. godine. Kritike su bile prilično loše, osobito za »Gri-jeh«. Te godine »Tamara« je štampana u časopisu »Hrvatska smotra«.

Fran Galović radi brzo i prebrzo, pa u obilju sižea ne dospijeva da ih dobro smisli i obrađuje. Tako nastaju i »Pique-dame«, maskerata u jednom činu, dramska studija »Posljednji trzaji«, dramska priča »Ukleta kraljevina«, tragikomedije »Pepek« i »Bez naslova«, lirska scena »U sjeni hrastova«, drame »Na povratku« i »Valovi«, te od publike razmjerno dobro prihvaćene drame iz seoskog života: »Pred smrt« i »Mati«.

Ovu posljednju, vrlo opsežnu, u pet činova. Galović je dovršio ujesen 1908. godine, a izvedena je u Zagrebačkom kazalištu tek 1916. godine, dakle dvije godine nakon Galovićeve smrti. U izvedbi Glumačke škole te je godine ondje prikazana i drama »Pred smrt«.

Drama »Mati« je slika propadanja seljačkog svijeta, slika rasula dviju seljačkih porodica.

(Mlada žena Jela vratila se majci iz kuće svoga muža koji je otišao u »soldačiju«, a nju ostavio na milost i

nemilost zle svekrve. Ivinina »soldačija« će potrajati pune tri godine, a Jela je, eto, zatrednjela. Nakon dugog oklijevanja, Jela pristaje na majčin nagovor da je seoska baba Jana riješi nerođena djeteta. Kad je Ivo konačno došao kući, i Jela se vraća u njegov dom. U jednom trenutku srdžbe svekrva rekne sinu Ivi ono što cijelo selo zlobno prepričava):

- IVO: Rekli ste malo prije da znate nešto za Jelu...
- BARA: (OTRESITO) Šta me ispituješ?
- IVO: (PRIGUŠENO) Morate mi reći...
- BARA: Nek ti sama reče!
- IVO: (GNJEVNO) Ako ništa ne znate, onda ne lažite, jer makar ste mi mati...
- BARA: (PRESTRAŠENO) Jesi li poludio?
- IVO: ... Makar ste mi mati, neću razmišljati ništa!
- BARA: (OKLIJEVAJUĆI) Ne lažem ja! Zna čitavo selo...
- IVO: (ŠAPTOM): Što zna?
- BARA: (GLASNO) Svi znadu da je stara Jana davala Jeli nešto piti kad je bila kod matere... zato, da nema djece... a ti je tu držiš za nekakovu sveticu... Sad znaš, kad si htio!
- IVO: To je laž.
- BARA: Pitaj nju, ako ne vjeruješ meni. Nek reče da li lažem.
- IVO: Jelo! ... Jelo! Dođi unutra.
- JELA: (DOLAZEĆI): Šta hoćeš?
- IVO: Odgovori, je li istina što veli mati... da je stara Jana dolazila k tebi kad si bila kod matere... Je li istina?
- JELA: (SVA UZDRHTALA) Ivo!
- IVO: Odgovori... ili ću te ubiti!
- JELA: Nemoj!
- IVO: Odgovori...
- JELA: (SVISNUTO) Istina je.
- IVO: (BIJESNO) Gade! ... Napolje iz ove kuće...
- BARA: Ubit ćeš je!
- IVO: (TEŠKO DIŠUĆI, PROMUKLO) Od-lazi! ... Više ne znam za te!
- JELA: (SKRŠENO) Idem... (JOŠ TIŠE) Idem...

Kasnije nastaju teški sukobi između Ive, Jele i njenog priležnika... nekog propalice. Završetak je tragičan.

Povodom premijere Galovićeve drame »Mati« u zagrebačkom kazalištu godine 1916. Andrija Milčinović piše u tadašnjim »Novostima«: po red ostalog:

— Tu nema ništa prekogrobnoga, ništa mističnoga, fantastičnoga, nikakove romantike, nego je cijela drama jedan mozaik sastavljen od slika i sličica pozajmljenih iz života.

Potkraj 1913. godine u Hrvatskoj su održani posljednji izbori pred prvi svjetski rat. Na njima je pobijedila Hrvatsko-srpska koalicija, predstavnici koje, nažalost, i dalje vode popustljivu, sporazumašku politiku prema vladaju-

ćoj Austro-ugarskoj. Istodobno rastu revolucionarne snage kojima je cilj rušenje crno-žute monarhije. Političke prilike u Hrvatskoj sve se više zaoštavaju.

Fran Galović, iako ni nadalje ne zabacuje svoja ekstremna nacionalistička shvaćanja, sve više se zadržava u rodnom Peterancu, a još više u očevoj klijeti i vinogradu na vrhu Širovice nedaleko od Koprivnice. Sve više se zavlači u se, sve je osamljeniji. Tih dana on piše A. G. Matošu:

»Dosadni dani i duge, duge samotne noći — to je sve što imam ovdje«.

A onda se opet načas budi kao iz dubokog sna. Čitat iz pisma nepoznatom drugu u Peterancu:

»Cjelivam ova moja draga brda, lišće u šumi, zanosim se zapadom sunca, mjesječevim noćima, padam nizbrdice, pijem, pijem...«

Fran Galović duboko upija u sebe motive svog dragog, turobnog i elegičnog podravskog pejzaža i života. Polako se rađaju stihovi kaj-kavskih pjesama ciklusa »Z mojih bregov«, koji mu je osigurao trajno mjesto u historiji novije hrvatske književnosti.

Čkomimo... i tak lepo i leko
I nebo je i se...
I mislimo na nekaj daleko,
A zvoni zvone...

Crn — bel... crn-bel...
V trsju popeva
Grozdje dozreva...
Crn-bel...

Dok večer se zmračī
On pesme zavlači,
Drago, starinsko,
Veselo vinko:
Crn-bel... crn-bel.

Prikriven na trsu ili na grani drveća, zeleni je svirač najavio zrelu jesen. Još donedavna zadovoljno je promatrao kako se strmim i zavojitim, blatnjavim stazama Širovice, Staroga grada i drugih vinorodnih zapadnih pristranaka Bilogore penju berači i putari, tandrču »lojtrena« seljačka kola, a starci i djeca »gegljaju« za njima... Slušao je kako se nabijaju bačve i opet jednom otvaraju zarđala prozorca na klijetima i kako se veseli glasovi djevojaka i jata čvoraka spuštaju padinama. Ali, kad su zapucketale pritegnute preše i kada je mošt procurio i pri žmirkavoj petrolejki uz gibanicu i kobase, začula se prva vesela pjesma, starinska... vinska, crn-bel je odjednom nestao. Ljeti godine 1914., boraveći u obiteljskom vinogradu na brežuljku Širovice, nedaleko od Koprivnice, Fran Galović napisao je i pjesmu »Crn-bel«, koju i Miroslav Krleža s pravom smatra najboljom Galovićevom pjesmom... Crn-bel... o zelenom insektu, — sviraču koji najavljuje i opet jednu jesen... onih tjeskobnih dana pred prvi svjetski rat — posljednju Galovićevu jesen.

Jesensko to pesmo
Mi čuli vre jesmo
Tri večeri tu...
Crn — bel...

I znamo, da leto
Otišlo je, eto —
Baš kakti vu snu...
Crn-bel... Crn-bel.

U kratkoj biografiji, godine 1914. štampanoj u antologiji »Hrvatska mlada lirika«, Galović je o sebi napisao i ove riječi: »Ovako nosi masku dobre volje... Najvoli boraviti sam u vino-gradu oca svojega«.

Svojemu ocu on je i posvetio ciklus kajkavskih pjesama »Z mojih bregov«, koji je ljeti godine 1913. i 1914. napisao u tim »goricaj« pre-punih »grodzja, i mesečine kopačov i mejašov, sonca i vetra« i u klijeti punoj »pavočin i drev-ja, jognja, pijara... i senjih«... ciklus kojim je hrvatskoj književnosti Fran Galović dao velik prilog trajne vrijednosti.

»Govoril jesi navek, da je samo
vu goricaj življenja pravi raj,
koj nigdar već ne dojde nam nazaj,
mi iščemo ga, — ali — kaj mi znamo? ...

Taj kajkavski ciklus pjesama o zavičajnom podravskom kraju, o njegovom elegičnom tu-robnom ambijentu i pejzažu, ispjevan u pod-ravskoj, peteranečkoj kajkavštini, Galović je u neku ruku »najjavio« osam, odnosno devet godi-na ranije štokavskim ciklusom od 12 soneta pod naslovom »Moje selo«.

Ali, dok je taj štokavski ciklus umjetnički neizrađen, pa i u pogledu literarne forme ne-dotjeran, dakle gotovo neprijemljiv i površinski štur i emotivno nedorečen, ciklus »Z mojih breg-ov«, iako nedovršen, jest, nema sumnje, naj-vrednije Galovićevo djelo. U toj maloj sveščici kajkavskih pjesama, po prvi put objavljeni-ma u Krležinoj »Književnoj republici« godine 1925., Fran Galović se izrazio svježinom i au-tentičnošću izvornog pjesničkog govora. Tu se on oslobodio »svake naše pa i najnezatnije gravitacije«, i, prema Krleži, »oduhovljeno leb-di nad čitavim ovim koprivničkim krajem kao sinteza«.

Ostali smo sami pred kletjom.
Smrklo se. Listje šumi.
Jogenj za kostanj gori,
Gagible se svetlo k oblokom.

Zadnji tu večer sedimo. —
Sprešano je se,
Mošt je vu lagve,
I kola zutra dojdo po nas.

Jogenj žari. Gledimo,
Kak odhađa dim
I na vetru š njim
Jesenski dragi, najlepší čas...

Ciklus »Z mojih bregov«, u kojem je ocrtan vinograd i život u njemu i oko njeg kroz sva

četiri godišnja doba, antologijska je poezija u najvišem značenju riječi. Kao što je jednom napisao pokojni pjesnik Vladimir Kovačić: »Tu sve živi, diše, raste i pjeva, tu se sve pretvara u simfoniju naše zemlje i našeg čovjeka«.

Pored Matoševe jedine kajkavske pjesme »Hrastovački nokturno«, zbirka »Z mojih breg-ov« zapravo je početak naše moderne regio-nalne poezije, u kojoj će se kasnije, između dva rata, na kajkavskom javiti još Dragutin Domjanić, Miroslav Krleža, Nikola Pavić, To-mislav Prpić i Ivan Goran Kovačić.

Pjesmu »Kostanj« mnogi smatraju ponajbo-ljom u Galovićevoj kajkavskoj poeziji.

»Priatelj moj stari, zakaj tak šumiš?
Kesno je i noć je, zakaj vre ne spiš?
Gledim te zdavnja tak i premišljam,
Kak teško je pametnem takvam glavam!
Ti mi se špotavaš, ja to dobro znam,
Al vezda moreš; baš sem čisto sam.
Ja ne špotam te, al gledim te dogo
I razmem tvoje misli se i togo.
Ja žalosten nesem, zakaj bi i bil?
I dobre sem vole, malko sem i pil.
A kaj bo zutra, kaj bo potlam zatem,
Dok plakal se boš za tem krajem zlatem?
Kaj? Zutrašnjica mi neje na brige;
Plakati se ne znam, — eto, to je se!
Al poveč mi, dok skupa smo tak sami,
Kaj tebe ova zemla niš ne mami?
Ja nazaj već nemrem, da bi baš i štel,
Drugi me je život odnesel i zel.
Al ove život lepši je i slajši,
I da ga poznaš, tu bi ostal rajši!
Vu tem kraju poznam samo svojo bol,
Zato sem zakopal ovde srca pol.
Da poznaš starce, koj so ovde bili,
Veselo kak so delali i pili!
Vmrlji so i oni, tam na grobju spe
Mesto nji se vezda drugi vesele.
Da poznaš ovo nebo, zvezde ove.
I ovo zemlo, kaj te k sebi zove!
Preveč dobro poznam se kraj sebe to,
Zato nemrem pota najti vre domo.
O, dojdi k nam, još neje se zgubleno.
Mladosti zvetjeavelo bo crleno!
Lako noć, moj stari! Zdavnja spi vre se.
Mesečina ide sama kraj steze.

Za taj noćni dijalog pjesnika i satrog »ko-stanja« koji je na bregu Širovice pokraj povi-soke klijeti još dugo nadživio Galovića, Krleža je rekao da je »gust, smeđ, pastelno zelen, neodređen i pun mračno-srebrnastog šuma gadnih slutnja što su oko pjesnika šumile po ovim koprivničkim vinogradima«. U svakom slučaju »Kostanj« je izvanredno impresivna pjesma... i po dubini misli o brzoj prolaznosti života i vlastitom zlu udesu i po osjećaju vezanosti do-jučerašnjeg seljačkog sina, a sada intelektualca uz tu podravsku zemlju... pa i po muzikalnosti kajkavskog govora tog kraja.

Čez pola idem čisto sam,
A trava je vužgana

I šuma je pospana,
Ja moram brže biti tam.

Tam gde se breći zelene,
Vu mesečine mlačne
I sive i oblačne,
Tam najdem srečo: ništ i se.

Čez pole to i šumo to,
Ja ne znam, je li zidem,
I zato idem, idem,
A pot je dog i dogši bo...

Jednom je Romain Rolland velike duhove usporedio s visokim planinskim vrhuncima koji su osuđeni na samoću, jer su svojom visinom isuviše daleko od ostalih bregova.

Samoća je uvijek duboko u Galovićevom srcu, gdje god on bio, pa i u očevom vinarstvu. Tamo — na rodnoj grudi taj »najveći pesimista hrvatskog Parnasa« — kako ga je netko nazvao — iako na dohvat svih svojih bliskih stvari, pa i likova, čini se, još je osamljeniji, još nesretniji; njegov osjećaj besmislenosti života i njegove isuviše brze prolaznosti još je dublji, a zla slutnja smrti kao da sve bliže lebdi nad njime.

Međaš Benkina
S pijarom vina
Nigdar već došel ne bode k nam.
Ni njegve kleti
Neje videte,
Zrušili so jo, prazno je tam.

Dok v brege zajde
I tam nas najde,
Nekam dalko, tolžno gledi:
»Je, drugač nejde,
To se ti prejde,
Bomo otišli skoro i mi!«

Došla je godina 1914. i baš na tu našu balkansku vjetrometinu najprije je donijela smrt, tisuće smrti, ne zaobilazeći ni pjesnika koji je toliko puta sanjao i pisao upravo o njoj, naslućujući njen dolazak.

Fran Galović je samo kraće vrijeme u Zagrebu službovao kao profesor. Već prilikom prve mobilizacije obukli su mu uniformu austro-ugarske carske vojske i, kao »zastavnika 1/75 domobranskog hodnog bataljona« poslali ga na srpsko ratište.

Dan prije svoje smrti odanle piše Milanu Ogrizoviću:

»Želio bih ostati na svijetu jedino radi nekih divnih literarnih doživljaja. Ali, svejedno je. Kad pomisliš da između jedne geološke formacije i druge treba 20 milijuna godina, pa što je onda sve ovo?»

Moj dragi, još jednom te pozdravljam. Jutro je i u 10 sati imamo da navalimo. Sunce je, nedjelja, i divno toplo jutro. Čovjek bi čisto želio umrijeti u ovakav sunčan dan«. Često je postavljano pitanje: koliko je, s obzirom na svoju političku opredijeljenost, Fran

Galović osjećao apsurdnost osjećaja hrvatskog čovjeka da se bori u službi crno-žutog imperijalizma?

Odgovor pokušajmo nazrijeti u riječima ispisanim na dopisnici koju je tri dana prije svoje smrti s ratišta poslao prijatelju Juliju Benešiću:

»Inače su se moji nazori o životu i svijetu s temelja promijenili. Ako se vratim dobit ćeš roman koji se zove »Mrtva domovina«. Ako padnem, spomeni tu ideju u posmrtnom govoru nad mojim kenotafijem«. Potpunije razjašnjenje tih riječi prekinulo je puščano tane koje ga je 26. listopada te, 1914. godine, kod sela Radenkovići u Mačvi, pogodilo ravno u srce.

Nestao je, izgubio se s naših obzorja Fran Galović, taj »autentičan liričar, ljubavnik smrti i mjesečine, koji je sebe ipak pronašao tako reći u posljednjem trenutku, te jedanaestgodišnji prosječni književni rad okrunio natprosječnom zbirkom pjesama koja mu je osigurala trajni život u književnosti i narodu«.

Smrt je razderala zavjesu na začaranom ogledalu života.